

मुंबई येथील उच्च न्यायालयात

नागपूर खंडपीठ, नागपूर

क्रिमिनल अपील नंबर 449 ऑफ 2023

कैलास बाजीराव पवार

वयाची अट : ४७ वर्षे, व्यवसाय: मजुरी,

रा. वारी हनुमान, ता. तेलहारा,

जिल्हा : अकोला

...अपीलकर्ता

विरुद्ध

महाराष्ट्र राज्य,

पोलिस स्टेशन ऑफिसरमार्फत,

पोलीस स्टेशन अकोट ग्रामीण, अकोट,

जिल्हा अकोला

... प्रतिवादी

2024 च्या फौजदारी अपील क्रमांक 457 सह

राजा मोतीराम सोळंके

वय: २७ वर्षे, व्यवसाय: मजुरी,

रा. गव्हर्नमेंट सर्किट हाऊससमोर,

पोपटखेड रोड, अकोट,

ता.अकोट जि.अकोला

.... अपीलकर्ता

विरुद्ध

महाराष्ट्र राज्य,

पोलिस स्टेशन ऑफिसरमार्फत,

अकोट (ग्रामीण) पोलिस ठाणे,

ता. अकोट जि.अकोला ... प्रतिवादी

श्री. ए. एस. मर्डीकर, वरिष्ठ अॅड. वेद देशपांडे a/w डी. पी. सिंह, सीआर अपील

क्रमांक ४४९/२०२३ मधील अपीलकर्त्याचे वकील

के. एच. आनंदानी, वकील a/w भाविन सुचक, व्ही. डी. रुपारेलिया आणि एम. बी.

शर्मा, सीआर अपील क्रमांक ४५७/२०२४ मधील अपीलकर्त्याचे वकील

श्री. ए. एम. जोशी, दोन्ही अपिलांमध्ये प्रतिवादी/राज्याचे एपीपी

कोरम: जी. ए. सानप, जे.

दिनांक: 25.10.2024

तोंडी निर्णय:

1 हे दोन अपील दिनांक २९.०४.२०२३ रोजी विद्वान अतिरिक्त सत्र न्यायाधीश,

अकोट, जिल्हा अकोला (थोडक्यात 'विद्वान न्यायाधीश') यांनी दिलेला निकाल आणि

आदेश यातून उद्धवतात, ज्यात विद्वान न्यायाधीशांनी अपीलकर्त्यांना नारकोटिक्स ड्रग्स अँड सायकोट्रॉपिक सब्सटेन्सेस अॅक्ट, १९८५ (थोडक्यात 'एनडीपीएस अॅक्ट') च्या कलम २० (सी) सह कलम ८ (सी) अन्वये दंडनीय गुन्ह्यांसाठी दोषी ठरवले आणि त्यांना बारा (१२) वर्षे सक्तमजुरी आणि शिक्षा सुनावली. प्रत्येकी १,२०,०००/- रुपये दंड भरण्याची व दंड न भरल्यास प्रत्येकी तीन वर्षे अतिरिक्त कारावास भोगावा लागेल.

2 पार्श्वभूमी तथ्ये:

फौजदारी अपील क्रमांक ४४९/२०२३ मधील अपीलकर्ता आरोपी क्रमांक १- कैलास बाजीराव पवार आणि फौजदारी अपील क्रमांक ४५७/२०२४ मधील अपीलकर्ता आरोपी क्रमांक २-राजू मोतीराम सोळंके आहे. अकोला येथील गुन्हे शाखेत पोलिस निरीक्षक म्हणून कार्यरत असलेले सागर हटवार (पीडब्ल्यू-७) यांच्या फिर्यादीवरून हा गुन्हा दाखल करण्यात आला आहे. फिर्यादी व इतर साहित्यातून समोर आलेले फिर्यादीचे प्रकरण असे की, २३.०९.२०२० रोजी सकाळी १० वाजून ५० मिनिटांनी पीडब्ल्यू-७ सागर हटवार यांना त्यांच्या खबऱ्याकडून गुप्त माहिती मिळाली की, अकोट ग्रामीण पोलिस ठाण्याच्या हद्दीत राजू सोळंके व कैलास पवार नावाचे दोन जण गांजा विक्रीसाठी घेऊन येत आहेत. हा गांजा एका झोपडीत साठवून ठेवण्यात आला होता. पीएसआय हटवार यांनी स्टेशन डायरीत ही माहिती नोंदवली. त्यांनी ही माहिती

वरिष्ठांना दिली. त्यांनी ही माहिती एसपी अकोला यांना लेखी स्वरूपात पाठवली. एसपी अकोला यांनी त्यांना माहिती नुसार कारवाईचे निर्देश दिले.

3 पीएसआय हटवार यांनी दोन पंच साक्षीदारांना पाचारण केले. फोटोग्राफरला बोलावून घेतले. त्याने एका विक्रेत्याला वजन यंत्रासह बोलावून घेतले. त्यांनी एसडीपीओ, अकोट यांना स्वतंत्र राजपत्रित अधिकारी म्हणून सोबत येण्याची विनंती केली. ही व्यवस्था करून सायंकाळी साडेचार वाजता ते दोन शासकीय वाहनांनी आडगावच्या दिशेने निघाले. ते मरीमाता मंदिराच्या मागे असलेल्या मरीमाता चौकात गेले. घटनास्थळी त्यांना दिसले की प्लॅटफॉर्मवर कडुनिंबाच्या झाडाखाली ताडपत्रीने बनवलेली झोपडी होती. आरोपी क्रमांक १ व २/ अपीलकर्ते झोपडीत बसलेले आढळले. छापा टाकणारी टीम झोपडीच्या दिशेने गेली. पीएसआय हटवार यांनी छापा टाकणाऱ्या पथकातील इतर सदस्यांचा व स्वतःचा परिचय परिचय करून दिला. त्यांनी अर्जदारांना मिळालेल्या माहितीची कल्पना दिली आणि सांगितले की, वरील माहितीच्या हेतूने त्यांना झोपडीचा शोध घ्यावा लागेल. पीएसआय हटवार यांनी अपीलकर्त्यांना एनडीपीएस कायद्याच्या कलम ५० अन्वये त्यांच्या अधिकारांची माहिती दिली. सोनवणे हे स्वतंत्र राजपत्रित अधिकारी असून त्यांच्या उपस्थितीत शोध घेता येईल, असे पीएसआय हटवार यांनी सांगितले. राजपत्रित अधिकाऱ्याच्या उपस्थितीत आपला शोध घेण्यास हरकत नसल्याचे याचिकाकर्त्यांनी सांगितले. त्यानंतर पीएसआय हटवार यांनी

पंच साक्षीदारांच्या उपस्थितीत झोपडीची पाहणी केली. झोपडीत त्यांना एक पोते सापडले. ते पोते उघडण्यात आले. त्या पोत्यात अठरा (१८) प्लॅस्टिकची पाकिटे होती. एक पाकीट उघडलं होतं. पाकिटातील पदार्थ गांजा असल्याचे पोलिस व पंचांचे समाधान झाले. गांजाचे वजन वजनाच्या स्केलवर करण्यात आले. ती ३९ किलो ग्रॅम होती. पंचांच्या उपस्थितीत प्रत्येकी १०० ग्रॅम वजनाचे तीन नमुने घेण्यात आले. नमुने पॅक करून सील बंद करण्यात आले होते. पोलिस आणि पंचांच्या स्वाक्षरी असलेले लेबल लावण्यात आले होते.

4 याचिकाकर्ते क्रमांक १ व २ यांनी पोलिसांना सांगितले की, हा गांजा त्यांनी आरोपी क्रमांक ३ शत्रुघ्न चव्हाण याच्याकडून आणला होता. शत्रुघ्न हा बोरवा, ता. तेल्हारा येथील रहिवासी होता. याचिकाकर्ते क्रमांक १ व २ पोलिसांना शत्रुघ्नच्या घरी घेऊन गेले. शत्रुघ्न यांची पत्नी घरात उपस्थित होती. पोलिसांनी त्यांना मिळालेल्या माहितीची माहिती दिली. राजपत्रित अधिकारी किंवा दंडाधिकाऱ्यांच्या उपस्थितीत पोलिसांनी तिला शोध घेण्याच्या अधिकाराची माहिती दिली. तिने पोलिसांकडून शोध घेण्याची तयारी दर्शविली. शत्रुघ्न यांच्या घरी खाटेखालून पाच मोठी पोते सापडली. पोते उघडण्यात आले. पोत्यांमध्ये छोटी पाकिटे सापडली. पाकिटांमध्ये गांजा होता. गांजाचे एकूण वजन १०७.९० किलो होते. पोलिसांनी प्रत्येकी १०० ग्रॅमचे तीन नमुने घेतले. पंचनामा करण्यात आला.

5 पीएसआय हटवार यांच्या सूचनेनुसार छायाचित्रकाराने वसुली, शोध, जप्ती आणि पंचनामा करण्याची संपूर्ण प्रक्रिया रेकॉर्ड केली. छापा टाकणारी टीम पुन्हा अकोल्यात आली. नमुने व मुद्देमाल मालखान्यात जमा करण्यात आले होते. पीएसआय हटवार यांनी नमुने काढण्यासाठी यादी तयार करण्याची विनंती दंडाधिकाऱ्यांकडे केली. मॅजिस्ट्रेटने पोलिसांना त्यांच्यासमोर वस्तू सादर करण्याचे आदेश दिले. त्यांनी पाहणी व इन्व्हेंटरी केली. सूचीच्या वेळी नमुने घेण्यात आले होते. मालाची प्रक्रिया पूर्ण झाल्यानंतर गांजा व नमुना पाकिटे मालखान्यात ठेवण्यात आली होती. तपासणीदरम्यान हे नमुने सीएकडे पाठविण्यात आले होते. सीएने विश्लेषण केल्यावर हा पदार्थ गांजा असल्याचे मत व्यक्त केले. तपास पूर्ण झाल्यानंतर याचिकाकर्त्यासह शत्रुघ्न आणि आंध्र प्रदेशातून शत्रुघ्न यांच्या घरापर्यंत गांजा वाहतुकीसाठी वापरण्यात आलेल्या वाहनाच्या मालकाविरुद्ध आरोपपत्र दाखल करण्यात आले.

6 विद्वान न्यायाधीशांनी आरोपींविरुद्ध आरोप निश्चित केले. आरोपीने निर्दोष असल्याचे सांगितले. गुन्हातील खऱ्या गुन्हेगारांना वाचविण्यासाठी त्यांना या प्रकरणात खोटे गोवल्याचा त्यांचा बचाव आहे. याचिकाकर्त्यांचा दोष समोर आणण्यासाठी सरकारी पक्षाने सात साक्षीदार तपासले. विद्वान न्यायाधीशांनी पुराव्यांचा विचार करून अपीलकर्त्यांना दोषी ठरवून वरीलप्रमाणे दोषी ठरवून शिक्षा ठोठावली. विद्वान

न्यायाधीशांनी आरोपी क्रमांक ३ व ४ ची निर्दोष मुक्तता केली. या दोन स्वतंत्र अपिलांद्वारे अपीलकर्ते निर्णय आणि आदेशाविरोधात या न्यायालयासमोर आहेत.

7 मी विद्वान ज्येष्ठ वकील श्री. ए. एस. मर्डीकर 2023 च्या फौजदारी अपील क्रमांक 449 मध्ये गुणवत्तेच्या आधारे अपीलकर्त्यासाठी यांना ऐकले आहे. मी के. एच. आनंदनी यांना २०२४ च्या फौजदारी अपील क्रमांक ४५७ मधील अपीलकर्त्याचे वकील आणि राज्यासाठी एपीपी श्री. ए. एम. जोशी यांचे ऐकले आहे. अभिलेखाचे अवलोकन केले.

8 ज्येष्ठ विधिज्ञ श्री.मर्डीकर यांनी खटल्याच्या गुणवत्तेवर त्यांचा युक्तिवाद मांडला. विद्वान वरिष्ठ वकिलांनी मला त्यातून सरकारी पक्षाच्या बाबतीत त्रुटी आणि कमतरता असल्याचे निदर्शनास आणून दिले. एनडीपीएस कायद्याच्या कलम ४२ (२) चे पालन झाले नाही. त्याचप्रमाणे एनडीपीएस कायद्याच्या कलम ५७ चे पालन झाले नाही. सर्वोच्च न्यायालयाने राजस्थान राज्य (विरुद्ध परमानंद व अन्य (2014)5 SCC 345 यांच्या) प्रकरणात घालून दिलेला कायदा लक्षात घेता आणि त्यानंतर सर्वोच्च न्यायालयाने रंजन कुमार चड्ढा विरुद्ध हिमाचल प्रदेश राज्य AIR 2023 SC 5164 या प्रकरणात दिलेला निर्णय लक्षात घेता वरिष्ठ वकिलांनी सर्व निष्पक्षपणे मान्य केले की, एनडीपीएस कायद्याच्या कलम ५० चे पालन करणे आवश्यक नाही कारण ही वसुली झोपडीतून करण्यात आली होती आणि अपीलकर्त्यांच्या व्यक्तीकडून नाही.

याचिकाकर्त्याचा वैयक्तिक शोध घेण्यात आला नाही. थोडक्यात, याचिकाकर्त्यावरील आरोप सिद्ध करण्यासाठी रेकॉर्डवरील पुरावे पुरेसे नाहीत, असा युक्तिवाद विद्वान ज्येष्ठ वकिलांनी केला. पंचनामा आणि फिर्यादी पक्षाच्या साक्षीदारांचे पुरावे पदार्थाच्या वर्णनाबाबत मौन बाळगून आहेत, असा युक्तिवाद करण्यात आला आहे. पंचनाम्यात नमूद केलेले आणि साक्षीदारांनी साक्ष दिलेले पदार्थाचे वर्णन एनडीपीएस कायद्याच्या कलम २ (३) (ब) मधील तरतुदीनुसार गांजाच्या व्याख्येत येत नाही, याकडे लक्ष वेधण्यात आले आहे.

9 विद्वान अधिवक्ता श्री. के. एच. आनंदान, 2024 च्या फौजदारी अपील क्रमांक 457 मध्ये अपीलकर्त्याची बाजू मांडताना, विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता यांनी सादर केलेले युक्तिवाद स्वीकारले.

10 विद्वान एपीपीने सादर केले की संपूर्ण प्रक्रिया छापे, शोध आणि जप्तीचे व्हिडिओ रेकॉर्डिंग करण्यात आले होते. व्हिडिओ रेकॉर्डिंगची सीडी एक्सएच 27 येथे आहे. विद्वान एपीपीने सादर केले की पदार्थाचे वर्णन व्हिडिओ रेकॉर्डिंगमधून पाहिले जाऊ शकते. एनडीपीएस कायद्यांतर्गत देण्यात आलेल्या गांजाच्या व्याख्येनुसार हा गांजा असल्याचे सादर करण्यात आले आहे. त्यामुळे हा पदार्थ केवळ गांजाच्या वनस्पतीची पाने च म्हणता येणार नाही, असे सादर केले जाते. विद्वान एपीपीने सादर केले की सीए अहवालात स्पष्टपणे नमूद केले आहे. नमुना पॅकेटमध्ये सीएकडे पाठविलेल्या पदार्थाचे

वर्णन. एनडीपीएस कायद्याच्या कलम २ (३) (बी) नुसार गांजाच्या व्याख्येतही तो येतो. विद्वान एपीपीने असा युक्तिवाद केला की विद्वान न्यायाधीशांनी निकाल देण्यापूर्वी सीडी वाजवली होती आणि सीडीमध्ये नोंदवलेल्या संबंधित तथ्यांची नोंद घेतली होती. थोडक्यात, पुरावे ठोस, मजबूत आणि विश्वासाहार्थ आहेत, असे विद्वान एपीपीने सादर केले.

11 मी रेकॉर्ड पाहिले आहे. मी पुराव्यांचा बारकाईने अभ्यास केला आहे. सीएने नमुन्यांचे विश्लेषण केल्यावर हा पदार्थ गांजा असल्याचे मत व्यक्त केले आहे. सीएने नोंदवले आहे की निशाणी क्रमांक 1 आणि 2 मध्ये हिरव्या तपकिरी रंगाची पाने, फुलांची शेंडे, बिया आणि देठ कागदात गुंडाळलेले होते. एनडीपीएस कायद्याच्या कलम २ (३) (ब) अन्वये हा पदार्थ गांजाच्या व्याख्येत येतो. या प्रकरणात विश्लेषणाचा निकाल महत्त्वाचा आहे.

12 झोपडी तसेच शत्रुघ्न यांच्या घरावर छापा टाकण्याच्या संपूर्ण प्रक्रियेचे छायाचित्रकाराच्या मदतीने व्हिडिओ रेकॉर्डिंग करण्यात आले होते. फोटोग्राफरची तपासणी करण्यात आली आहे. पंच साक्षीदारांनी फिर्यादी पक्षाच्या खटल्याचे समर्थन केले आहे. पंच साक्षीदार पीडब्ल्यू-१ विनायक शिंदे यांनी छापा, शोध, जप्ती आणि नमुने याबाबत सविस्तर साक्ष दिली आहे. त्यांनी म्हटले आहे की, त्यांच्या उपस्थितीत संपूर्ण प्रक्रिया फोटोग्राफरने त्याचे व्हिडिओ रेकॉर्डिंग केले होते. पीडब्ल्यू-२ संतोष

सोळंके हे छायाचित्रकार आहेत. त्यांनी अपीलकर्त्यांचा शोध, जप्ती, नमुने आणि अटकेच्या संपूर्ण प्रक्रियेचे व्हिडिओ रेकॉर्डिंग बदल साक्ष दिली आहे. तपास अधिकारी पीडब्ल्यू-7 सागर हटवार यांनी आपल्या पुराव्यात सांगितले आहे की, छायाच्या संपूर्ण प्रक्रियेचे व्हिडिओग्राफी करण्यात आले होते. व्हिडिओ रेकॉर्डिंगची सीडी एक्सएच 27 येथे आहे. या संदर्भात फोटोग्राफरच्या पुराव्याचा (पीडब्ल्यू-2) विचार करणे आवश्यक आहे. परिच्छेद क्रमांक ७ येथे त्यांनी म्हटले आहे की, शेवटच्या तारखेला लिपिकाने न्यायालयाच्या संगणकावर सीडी वाजवली होती. एपीपी आणि अपीलकर्त्यांच्या वकिलांनी हे रेकॉर्डिंग पाहिले होते. सर्व साक्षीदारांचे पुरावे पाहिल्यास असे दिसून येत नाही की, विद्वान न्यायाधीशांनी त्यांचे पुरावे नोंदवताना न्यायालयात सीडी वाजवली होती आणि ती स्वतः पाहिली होती.

13 या पार्श्वभूमीवर विचार करणे आवश्यक आहे. विद्वान न्यायाधीशांनी आपल्या निकालात नोंदवलेली निरीक्षणे. परिच्छेद क्रमांक ४२ समर्पक ठरेल. अभ्यासू न्यायाधीशांनी नमूद केले आहे की त्यांनी स्वतः व्हिडिओ रेकॉर्डिंग पाहिले होते. त्याचप्रमाणे संबंधित लिपिक, एपीपी आणि याचिकाकर्त्यांच्या वकिलांनी ही बाब पाहिली. अभ्यासू न्यायाधीशांनी नमूद केले आहे की अपीलकर्त्यांच्या वकिलांना सीडीच्या मजकुराबद्दल कोणताही वाद नव्हता. माझ्या मते हे निरीक्षण अपीलकर्त्यांच्या विरोधात आहे. पुराव्यामध्ये सीडी मान्य करण्यात आली आहे. हे एक्सएच 27 म्हणून

चिन्हांकित केले आहे. प्रश्न असा आहे की सीडीमधील मजकूर सिद्ध करण्यासाठी न्यायालयासमोर जोडलेले पुरावे पुरेसे आहेत की नाही. हा पुरावा मजकूर सिद्ध करण्यासाठी पुरेसा नाही, असा निष्कर्ष जर न्यायालयाने काढला, तर त्याचा वापर अपीलकर्त्याविरुद्ध कसा करता येईल, हा प्रश्न आहे.

14 हे लक्षात घेतले पाहिजे की आपण तंत्रज्ञान युगात आहोत. हे तंत्रज्ञान आता तपासासाठी वापरले जात आहे. फौजदारी न्याय प्रशासनासाठी हे चांगले लक्षण आहे. तंत्रज्ञानाच्या साहाय्याने गोळा केलेले इलेक्ट्रॉनिक पुरावे, जे ऑडिओ रेकॉर्डिंग, व्हिडिओ रेकॉर्डिंग, फोटोग्राफी किंवा मेमरी कार्डमधील डेटा असू शकतात, ते पुराव्यात जसेच्या तसे स्वीकारता येत नाहीत. असे साहित्य पुरावा म्हणून स्वीकारण्यापूर्वी, योग्य काळजी आणि प्रक्रियेचे अनुसरण करणे आवश्यक आहे. अशा साहित्याचे कायदेशीरदृष्ट्या ग्राह्य पुराव्यात रूपांतर करावे लागते. कायद्याने प्रक्रिया ठरवून दिली आहे. व्हिडिओ रेकॉर्डिंग किंवा सीसीटीव्ही फुटेजच्या मजकुरासंदर्भात साक्षीदाराचे पुरावे नोंदवताना अभियोजक, पीठासीन अधिकारी आणि वकिलांना प्रक्रियेची चांगली माहिती असणे आवश्यक आहे. तपासादरम्यान गोळा केलेल्या अशा साहित्याचे कायदेशीरदृष्ट्या ग्राह्य पुराव्यात रूपांतर करण्यासाठी प्रक्रियात्मक ज्ञानाचा अभाव असेल तर घटनेचे व्हिडिओ रेकॉर्डिंग किंवा सीसीटीव्ही फुटेज गोळा करण्याचा हेतूच कोलमडून पडेल. व्हिडिओ रेकॉर्डिंगमधील मजकूर सिद्ध करण्यासाठी योग्य पुराव्याशिवाय व्हिडिओ रेकॉर्डिंग किंवा

सीसीटीव्ही फुटेजचा वापर आरोपींविरुद्ध केला जाऊ शकत नाही. तपासादरम्यान तंत्रज्ञानाचे आगमन आणि तंत्रज्ञानाचा वापर यामुळे सर्व संबंधितांनी कायदा व कार्यपद्धतीची माहिती ठेवणे आवश्यक आहे. असे इलेक्ट्रॉनिक पुरावे न्यायालयासमोर सादर करताना पुरावे नोंदवताना खूप काळजी घ्यावी लागते. त्याचे कायदेशीरदृष्ट्या ग्राह्य पुराव्यात रूपांतर होते की नाही हे पाहणे हे न्यायालयाचे आणि इतर भागधारकांचे कर्तव्य आहे. विषयाशी संबंधित काही गैरसमजामुळे सरकारी वकील आणि पीठासीन अधिकारी यांच्याकडून अपयश आल्यास न्यायाची पायमल्ली होऊ शकते. हे सांगणे आवश्यक आहे की या प्रकरणात प्रक्रियात्मक त्रुटीमुळे स्पष्ट त्रुटी निर्माण झाल्या आहेत आणि परिणामी न्यायाची पायमल्ली झाली आहे. यामुळे केवळ अपीलकर्त्यालाच नव्हे, तर फिर्यादीलाही पूर्वग्रह निर्माण झाला आहे. हे नमूद करणे आवश्यक आहे की, या प्रकरणात, या बाबतीत, एक प्रमुख त्रुटी आहे, ज्यामुळे केवळ अपीलकर्त्यांनाच नव्हे तर फिर्यादी पक्षालाही पूर्वग्रह निर्माण झाला आहे.

15 हे लक्षात घेण्यासारखे आहे की व्हिडिओ रेकॉर्डिंग ही संपूर्ण प्रक्रिया सरकारी पक्षाकडे असलेला सर्वोत्तम पुरावा होता. असे पुरावे नोंदवताना विद्वान न्यायाधीशांनी ज्या प्रश्नाकडे लक्ष देणे आवश्यक होते, ते म्हणजे त्याचे कायदेशीरदृष्ट्या ग्राह्य पुराव्यात रूपांतर कसे करावे. विद्वान न्यायाधीश आणि विद्वान अभियोजकांनी प्रक्रियात्मक चूक केली आहे. योग्य ती प्रक्रिया पाळली गेली नाही. या खटल्यात मुख्य साक्षीदार पंच

साक्षीदार, छायाचित्रकार, छापा टाकणाऱ्या पक्षाचे इतर सदस्य आणि तपास अधिकारी असतात. पुराव्यामध्ये विशिष्ट घटनेचे किंवा घटनेच्या काही भागाचे व्हिडिओ रेकॉर्डिंग असेल तर रेकॉर्ड केलेली घटना संबंधित साक्षीदारामार्फत सिद्ध करणे आवश्यक आहे. व्हिडिओ रेकॉर्डिंग किंवा रेकॉर्ड केलेल्या सीसीटीव्ही फुटेजचा प्रश्न आहे, ज्या साक्षीदाराने घटनेचा प्रत्यक्षदर्शी आहे किंवा पंच साक्षीदार म्हणून किंवा इतर पदावर काम केले आहे, त्याने न्यायालयासमोर शपथेने घटनेचे वर्णन करणे आवश्यक आहे. अशा वेळी संबंधित साक्षीदाराची साक्ष नोंदवताना सीडी किंवा पेनड्राइव्ह किंवा अन्य कोणत्याही इलेक्ट्रॉनिक गॅझेटमध्ये रेकॉर्ड केलेले व्हिडिओ रेकॉर्डिंग स्क्रीनवर वाजवणे आवश्यक आहे. साक्षीदाराने सीडी वाजवल्यानंतर न्यायालयासमोर शपथ घेतल्यानंतर व्हिडिओ रेकॉर्डिंग किंवा रेकॉर्डिंगमधील मजकुराचे वर्णन किंवा भाषांतर त्याच्याच शब्दात करणे आवश्यक आहे. जर ते ऑडिओ रेकॉर्डिंग असेल तर श्रवणीय संभाषणाचा भाग ट्रान्सक्रिप्ट करून तपास अधिकाऱ्याच्या स्वाक्षरीने रेकॉर्डवर ठेवणे आवश्यक आहे. जोपर्यंत साक्षीदाराच्या पुराव्याच्या टप्प्यावर रेकॉर्ड केलेला व्हिडिओ किंवा सीसीटीव्ही फुटेज वाजवले जात नाही, तोपर्यंत साक्षीदार न्यायालयासमोर शपथ घेऊन स्वतःच्या शब्दात घटनेचे वर्णन किंवा वर्णन करू शकणार नाही. अशा प्रकारे, पुरावे नोंदविण्याच्या टप्प्यावर, घटनेच्या किंवा घटनेच्या कोणत्याही भागाच्या व्हिडिओ रेकॉर्डिंगशी संबंधित प्रत्येक साक्षीदाराने न्यायालयासमोर शपथ घेऊन स्वतःच्या शब्दात घटनेचे वर्णन किंवा वर्णन करणे आवश्यक आहे. तसे न केल्यास पीठासीन अधिकारी,

अभियोजक किंवा अॅडव्होकेट यांनी केलेले ते व्हिडिओ रेकॉर्डिंग समजून घेणे किंवा वाचणे फार अवघड होईल. ही प्रक्रिया काटेकोरपणे पाळावी लागते. या प्रकरणात तसे झालेले नाही. पंच साक्षीदार, छायाचित्रकार, छापा टाकणाऱ्या पथकातील इतर सदस्य आणि तपास अधिकारी यांची साक्ष नोंदवताना सीडी वाजवण्यात आली नाही. त्यामुळे रेकॉर्डिंग/सीडीच्या मजकुराबाबत कायदेशीरदृष्ट्या ग्राह्य पुरावे अजिबात नोंदवले गेले नसल्याचे स्पष्ट झाले आहे.

16 सीडी हा रेकॉर्डचा एक भाग आहे. टप्प्याच्या टप्प्यावर या अपिलांमध्ये युक्तिवाद करताना सीडी न्यायालयात वाजवण्यात आली. अपीलकर्त्याच्या अटकेने व्हिडिओ रेकॉर्डिंग सुरू झाल्याचे स्पष्ट झाले आहे. या सीडीमध्ये झोपडीची तपासणी, पदार्थाची वसुली, पदार्थाचे वर्णन आणि कारवाईचा पुढील भाग आहे. सीडीमध्ये शत्रुघ्नच्या घरावर छापा टाकून सापडलेल्या वसुलीचे रेकॉर्डिंग आहे. विद्वान न्यायाधीशांनी प्रत्येक साक्षीदाराची साक्ष नोंदवताना सीडी वाजवणे आणि संबंधित साक्षीदाराच्या मदतीने स्क्रीनवर दिसणारा मजकूर रेकॉर्ड करणे आवश्यक होते. ही प्रक्रिया पाळली असती तर सीडीतील मजकूर कायदेशीरदृष्ट्या ग्राह्य पुरावा ठरला असता. या प्रक्रियेचे पालन करण्यात आले नव्हते. यामुळे अपीलकर्त्याबरोबरच फिर्यादी पक्षालाही पूर्वग्रह निर्माण झाला आहे. व्हिडिओ रेकॉर्डिंगच्या स्वरूपात गोळा केलेले महत्त्वाचे पुरावे कायदेशीरदृष्ट्या ग्राह्य पुराव्यात रुपांतरित करण्यात आलेले नाहीत. योग्य वस्तुस्थितीची

पडताळणी करण्यासाठी अपीलंच्या युक्तिवादाच्या टप्प्यावर व्हिडिओ रेकॉर्डिंग चालविण्यात आले. सीडीतील मजकूर समजून घेणे खूप अवघड होते. पुराव्याच्या वेळी व्हिडिओ रेकॉर्डिंग वाजवून साक्षीदारांची साक्ष नोंदवली असती, तर शपथेवरील साक्षीदारांची तोंडी साक्ष, सीडीतील मजकुराचा भाग झाला असता.

17 हे स्पष्ट आहे की या प्रकरणात सविस्तर पंचनाम्यात गांजाचे वर्णन नोंदवलेले नाही. त्याचप्रमाणे गांजाचे सविस्तर वर्णन साक्षीदारांनी सांगितलेले नाही. अपीलकर्त्याच्या ताब्यातून जप्त केलेला पदार्थ व्हिडिओ रेकॉर्डिंगमधून पाहता येईल. रेकॉर्डिंगचा हा भाग साक्षीदारांना दाखवणे आणि प्रत्येक साक्षीदारामार्फत वस्तुस्थितीचे सविस्तर वर्णन नोंदविणे आवश्यक होते. माझ्या मते हा या प्रकरणातील मूलभूत दोष आहे. या चुकीसाठी किंवा गोंधळासाठी अपीलकर्त्यांना जबाबदार धरता येणार नाही. साक्षीदार साक्षीपेटीत असताना सीडी वाजवण्याचा आग्रह विद्वान न्यायाधीशांसमोर धरण्याची जबाबदारी विद्वान वकिलाची होती. हे खटल्याच्या अभ्यासू अभियोजक/प्रभारी यांनी केले नाही. त्याचप्रमाणे विद्वान न्यायमूर्तींनी ही प्रक्रिया काटेकोरपणे पाळली नाही. घटनेसंदर्भात साक्षीदारांचे पुरावे नोंदवताना किंवा तपास अधिकाऱ्याने व्हिडिओग्राफी केलेल्या घटनेचा काही भाग नोंदवताना विद्वान न्यायाधीशांनी काळजीपूर्वक काम केले नाही, असे दिसते. विद्वान न्यायाधीशांनी आपल्या निकालात म्हटले आहे की, या सीडीला अपीलकर्त्याकडून तसा कोणताही आक्षेप नव्हता. माझ्या

मते हे निरीक्षण पूर्णपणे विकृत आहे. हे निरीक्षण केवळ याचिकाकर्त्यांच्या विरोधात नाही, तर ते सरकारी पक्षाविरुद्धही आहे. या प्रकरणात, व्हिडिओ रेकॉर्डिंग किंवा सीडीच्या सामग्रीबद्दल आवश्यक पुरावे योग्यरित्या रेकॉर्ड केले गेले नाहीत. एक प्रक्रियात्मक त्रुटी आहे. छापा टाकताना आणि संपूर्ण कारवाईचे व्हिडिओ रेकॉर्डिंग सुनिश्चित करताना पोलिस अधिकाऱ्याने घेतलेल्या मेहनतीला न्याय देणे हे न्यायालयाचे कर्तव्य होते. व्हिडिओ रेकॉर्डिंग हा या प्रकरणातील सर्वात महत्त्वाचा आणि महत्त्वाचा पुरावा आहे. त्यातून छापाच्या विश्वासाहतेवर आणि सत्यतेवर परिणाम होऊ शकतो. त्याचप्रमाणे व्हिडिओ रेकॉर्डिंगमधून दिसणाऱ्या पदार्थाचे वर्णन अत्यंत महत्त्वाचे ठरेल. ते नीट सिद्ध झाले तर विचारातून वगळता येणार नाही. हा या प्रकरणातील एक दोष आहे. यामुळे अपीलकर्ते तसेच फिर्यादी पक्षावर पूर्वग्रह निर्माण झाला आहे.

18 पुढचा महत्त्वाचा दोष जो दिसू शकतो तो म्हणजे सीएची तपासणी करण्यात सरकारी पक्षाचे अपयश. विदर्भात एनडीपीएस कायद्यांतर्गत होणाऱ्या खटल्यांमध्ये सीएची तपासणी केली जात नसल्याचे निदर्शनास आले आहे. माझ्या मते सरकारी पक्षाची ही गंभीर चूक आहे. बृहन्मुंबईत एनडीपीएस कायद्यांतर्गत प्रत्येक प्रकरणात सीएची तपासणी केली जाते, हे रेकॉर्डवर ठेवणे गरजेचे आहे. विदर्भात एनडीपीएस प्रकरणातील शिक्षा आणि शिक्षेविरोधातील अपिलांवर निर्णय घेताना सरकारी पक्षाकडून ही बाब ग्राह्य धरली जात असल्याचे निदर्शनास आले आहे. विदर्भात एनडीपीएस

कायद्यांतर्गत सर्वाधिक गुन्हे गांजा जप्तीसंदर्भात आहेत. गांजाच्या विश्लेषणाच्या बाबतीत सीएची तपासणी अत्यंत महत्त्वाची आहे कारण, सीएच्या अहवालात पदार्थाचे तपशीलवार वर्णन नेहमीच नोंदवले जाते. गांजा म्हणून जप्त करण्यात आलेल्या पदार्थाचे वर्णन एनडीपीएस कायद्याच्या कलम २ (३) (ब) अन्वये गांजाच्या व्याख्येच्या कक्षेत आणण्यासाठी सिद्ध करणे आवश्यक आहे. या प्रकरणात सरकारी पक्ष सीएची चौकशी करण्यात अपयशी ठरला आहे. या प्रकरणात विद्वान वकिलांनी सीए कार्यालयातून मिळालेले अवशेष नमुने सादर केले नाहीत. त्याचप्रमाणे जप्तीच्या वेळी काढलेले प्रातिनिधिक नमुने फिर्यादीने जागेवरच सादर केले नाहीत तसेच सूचीच्या वेळी विद्वान दंडाधिकाऱ्यांच्या उपस्थितीत काढलेले नमुने सादर केले नाहीत. अंमली पदार्थाचे स्वरूप आणि औषधांचे वर्णन रेकॉर्डवर आणण्यासाठी उर्वरित नमुने सीएला दाखवणे आवश्यक आहे. त्याचप्रमाणे संबंधित साक्षीदाराच्या साक्षीच्या वेळी प्रातिनिधिक नमुने न्यायालयासमोर उघडणे आवश्यक आहे. पीठासीन अधिकाऱ्याने नमुना पाकिटांमध्ये सापडलेल्या मादक पदार्थाचे / अंमली पदार्थाचे वर्णन नोंदविणे आवश्यक आहे. जप्त केलेले अमली पदार्थ नष्ट न केल्यास साक्षीदाराची साक्ष नोंदवताना ते ही न्यायालयासमोर सादर केले जाईल, असेही नमूद करणे आवश्यक आहे. पाकिटे/पोत्यांमध्ये सापडलेल्या पदार्थाचे वर्णनही नोंदविले जाईल. विद्वान पीठासीन अधिकाऱ्याने पुराव्याचा हा भाग अतिशय बारकाईने नोंदवून पदार्थाचे वर्णन नोंदवणे आवश्यक आहे.

19 फौजदारी प्रक्रिया संहितेच्या कलम २९३ अन्वये काही सरकारी वैज्ञानिक तज्ञांचे अहवाल चौकशी, खटला किंवा इतर कार्यवाहीमध्ये पुरावा म्हणून वापरले जाऊ शकतात, याची मला जाणीव आहे. सीएचा अहवाल स्वीकारताना विद्वान न्यायाधीशांनी कोणताही विशिष्ट आदेश दिला नसल्याचे रेकॉर्डवरून दिसून येते. एनडीपीएस कायद्यांतर्गत खटल्यांमध्ये सीएचा अहवाल सादर होताच न्यायालय सरकारी वकिलांना सीएची तपासणी करण्याचा आग्रह करेल. सीए उपलब्ध असेल तर विद्वान न्यायाधीश सीएची तपासणी केल्याशिवाय अहवाल प्रदर्शित करणार नाहीत. एनडीपीएस कायद्यातील गुन्ह्यांची सुनावणी हलक्यात घेता येणार नाही. एनडीपीएस कायद्यांतर्गत गुन्ह्यांची सुनावणी अत्यंत काळजीपूर्वक करावी लागते. अशा खटल्यात न्यायालयाला अनेक तांत्रिक बाबी आणि मुद्दे हाताळावे लागतात, हे नमूद करणे आवश्यक आहे. एनडीपीएस कायद्यात गुन्ह्याचा तपास करताना चेक अँड बॅलन्सची तरतूद आहे, जेणेकरून निरपराध व्यक्तींचा खोटा अर्थ लावला जाऊ नये. या कायद्यात सिद्ध गुन्ह्यासाठी कठोर शिक्षेची तरतूद आहे. त्यामुळे पुरावे नोंदवताना न्यायालयाला अतिशय सावधगिरी बाळगावी लागते. या प्रकरणात आवश्यक ती काळजी घेण्यात आली नाही.

20 एनडीपीएस कायदा नियंत्रणासाठी विशेष कायदा आहे आणि नार्कोटिक ड्रग्स आणि सायकोट्रॉपिक पदार्थांशी संबंधित ऑपरेशन्सचे नियमन. एनडीपीएस कायदा लागू होण्यापूर्वी अफू कायदा १८५७, अफू कायदा १८७८ आणि धोकादायक औषध

कायदा १९३० खूप आधी लागू करण्यात आले होते. काळाच्या ओघात आणि राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय स्तरावर अंमली पदार्थांची अवैध वाहतूक आणि अंमली पदार्थांचे सेवन या क्षेत्रातील घडामोडींमुळे विद्यमान कायद्यांमधील अनेक त्रुटी लक्षात आल्या होत्या. अंमली पदार्थांची तस्करी आणि अंमली पदार्थांच्या गैरवापरामुळे राष्ट्रीय सरकारांसमोर गंभीर समस्या निर्माण झाल्या होत्या. अंमली पदार्थ हे समाजासाठी धोकादायक आहे, असे म्हटल्यास वावगे ठरणार नाही. एनडीपीएस कायद्यातील तरतुदींची प्रामाणिकपणे आणि काटेकोरपणे अंमलबजावणी करणे हे सर्व भागधारकांचे कर्तव्य आहे. एनडीपीएस कायद्यातील तरतुदींची प्रामाणिकपणे आणि काटेकोरपणे अंमलबजावणी झाली नाही आणि अंमली पदार्थांचा वापर मोठ्या प्रमाणात झाला तर आपल्या समाजाची इमारत उद्ध्वस्त होणार आहे. यामुळे या देशाचे भवितव्य असलेल्या तरुण पिढीचा नाश होऊ शकतो. राष्ट्रीय सर्वेक्षणानुसार भारतीय लोकसंख्येचे सरासरी वय ३० ते ३५ आहे. अंमली पदार्थांचा वापर अनियंत्रित आणि सर्रास होत असेल तर त्यातून तरुण पिढी आणि शेवटी समाजच बिघडणार आहे. अशा बेकायदेशीर अमली पदार्थांचा किंवा अंमली पदार्थांच्या तस्करीचा सामना करण्यासाठी आवश्यकतेनुसार सर्व संबंधितांनी योग्य पाऊल पुढे टाकले पाहिजे.

21 या खटल्यातील वरील प्रमुख त्रुटींच्या पार्श्वभूमीवर या न्यायालयासमोर दोन पर्याय आहेत ते म्हणजे फेरसुनावणीचे आदेश देणे किंवा अतिरिक्त पुरावे नोंदविण्याचे निर्देश

देणे. कोणताही पर्याय निवडण्यापूर्वी ब्रिगेडियर सुखजीत सिंग (निवृत्त) एमव्हीसी विरुद्ध उत्तर प्रदेश राज्य आणि इतर (2019) 16 SCC 712 च्या खटल्यातील निर्णयातून या मुद्द्याशी संबंधित माननीय सर्वोच्च न्यायालयाची काही निरीक्षणे उद्धृत करणे आवश्यक आहे. परिच्छेद क्रमांक २२, २३, २४ व २५ समर्पक आहेत. तेच खाली नमूद आहेत.

22. फौजदारी प्रक्रिया संहिता, 1973 चा अध्याय XXIX "अपील"शी संबंधित आहे. कलम ३९१ सीआरपीसी अपीलीय न्यायालयाला पुढील पुरावे घेण्याचा किंवा ते घेण्याचे निर्देश देण्याचा अधिकार देते. कलम ३९१ खालीलप्रमाणे आहे.

"391. अपीलीय न्यायालय पुढील पुरावे घेऊ शकते किंवा ते घेण्याचे निर्देश देऊ शकते.-

(1) या अध्यायांतर्गत कोणत्याही अपिलाचा निपटारा करताना, अपीलीय न्यायालय, अतिरिक्त पुरावे आवश्यक वाटल्यास, त्याची कारणे नोंदवेल आणि एकतर असे पुरावे स्वतः घेईल किंवा तो दंडाधिकाऱ्यांद्वारे घेण्याचे निर्देश देईल किंवा अपीलीय न्यायालय उच्च न्यायालय असेल तेव्हा, कोर्ट ऑफ सेशन किंवा मॅजिस्ट्रेटद्वारे.

(2) सत्र न्यायालय किंवा दंडाधिकाऱ्यांकडून अतिरिक्त पुरावे घेतल्यास ते अपीलीय न्यायालयाला तसे पुरावे प्रमाणित करतील आणि त्यानंतर असे न्यायालय अपील निकाली काढण्यासाठी पुढे जाईल.

(3) अतिरिक्त पुरावे घेताना आरोपी किंवा त्याच्या वकिलाला हजर राहण्याचा अधिकार असेल.

(4) या कलमांतर्गत पुरावे घेणे प्रकरण XXIII मधील तरतुदींच्या अधीन असेल, जणू ती चौकशी आहे.

23. कलम 391 (1) मधील मुख्य शब्द "अतिरिक्त पुरावे आवश्यक वाटत असल्यास" आहेत. कलम ३९१ (१) मध्ये वापरण्यात आलेला "आवश्यक" हा शब्द अपिलावर निर्णय घेण्यासाठी आवश्यक आहे. दोषी ठरविण्यात आलेल्या आरोपींनी हे अपील दाखल केले आहे. अपिलीय न्यायालयाचे अधिकार कलम ३८६ मध्ये आहेत. शिक्षेच्या अपिलात, अपिलीय न्यायालय कलम 386 (बी) अंतर्गत अधिकाराचा वापर करू शकते, जे खालीलप्रमाणे आहे:

386. (ब) दोषसिद्धीच्या अपिलात-

(१) निकाल व शिक्षा रद्द करून आरोपीची निर्दोष मुक्तता किंवा दोष मुक्तता करणे, किंवा अशा अपिलीय न्यायालयाच्या अखत्यारीतील सक्षम अधिकारक्षेत्राच्या न्यायालयात त्याच्यावर पुन्हा खटला चालविण्याचे आदेश देणे किंवा (२) निकाल बदलणे, शिक्षा कायम ठेवणे किंवा (३) निष्कर्षासह किंवा न बदलता, स्वरूप किंवा व्याप्ती किंवा स्वरूप आणि व्याप्ती बदलणे, पण ती शिक्षा वाढावी म्हणून नाही;"

24. कलम 391 अन्वये अतिरिक्त पुरावे घेण्याचा अधिकार, अशा प्रकारे, न्याय मिळविण्यासाठी अपिलीय न्यायालयाच्या अपिलावर योग्य निर्णय घेण्याच्या उद्देशाने आहे. कलम ३९१ सीआरपीसीची व्याप्ती आणि कक्षा राजेश्वर प्रसाद मिश्रा विरुद्ध डब्ल्यू.

बी. राज्य या खटल्यात या न्यायालयासमोर विचारार्थ आली आहे. खंडपीठातर्फे बोलताना डब्ल्यू. बी. हिदायतुल्लाह जे. यांनी म्हटले की, अपिलीय न्यायालयांना व्यापक अधिकार देण्यात आले आहेत आणि विविध कारणांसाठी अतिरिक्त पुरावे आवश्यक असू शकतात. अतिरिक्त पुरावे आवश्यक असले पाहिजेत कारण निकाल देणे अशक्य आहे म्हणून नाही तर त्याशिवाय न्यायाचे अपयश येईल, असे त्यांचे मत होते. परिच्छेद ८ व ९ मध्ये खालील प्रमाणे नमूद केले आहे: (AIR पृ. १८९२)

“8. ... अपिलीय न्यायालयांना व्यापक विवेकाधिकार देण्यात आल्याने त्या न्यायालयांच्या अधिकारक्षेत्राची मर्यादा साहजिकच परिस्थितीच्या अपरिहार्यतेवरून ठरवली गेली पाहिजे आणि निष्पक्ष खेळ आणि सद्बुद्धी हाच एकमेव सुरक्षित मार्गदर्शक असल्याचे दिसून येते. पुनर्सुनावणीचे आदेश देण्याची शक्ती आणि अतिरिक्त पुरावे घेण्याची शक्ती यात काही साम्य आहे यात शंका नाही. अतिरिक्त पुरावे पुरेसे नसतील तर आधीचे टोकाचे पाऊल आहे. या दोन्ही कृतींमध्ये न्यायाचे अपयश ही अट मानली जाते. तेथे साम्य संपते आणि दुसऱ्या कलमाच्या विवेचनात या न्यायालयाने केलेल्या निरीक्षणांच्या साहाय्याने एका कलमाचा अर्थ लावणे योग्य नाही.

9. विविध कारणांसाठी अतिरिक्त पुरावे आवश्यक असू शकतात ज्यांची यादी येथे सूचीबद्ध करणे क्वचितच आवश्यक आहे (शक्य असले तरी). विधिमंडळाने जे करणे टाळले आहे, ते करण्याचा आमचा प्रस्ताव नाही, म्हणजे विशिष्ट विशिष्ट परिस्थितीत

अपीलीय न्यायालयाच्या विवेकावर नियंत्रण ठेवणे. तथापि, असे म्हणता येईल की अतिरिक्त पुराव्याची आवश्यकता असणे आवश्यक आहे कारण निकाल देणे अशक्य आहे म्हणून नाही तर त्याशिवाय न्याय अयशस्वी होईल. या अधिकाराचा वापर कमीत कमी आणि योग्य प्रकरणांमध्येच केला पाहिजे. एकदा अशी कारवाई योग्य ठरल्यानंतर कोणत्या प्रकारचे पुरावे मिळू शकतील यावर कोणतेही बंधन नसते. ते औपचारिक किंवा भरीव असू शकते. अर्थात तो आरोपीला पूर्वग्रह वाटेल अशा प्रकारे प्राप्त होऊ नये कारण उदाहरणार्थ तो फेरसुनावणीसाठी किंवा त्याच्यावरील खटल्याचे स्वरूप बदलण्यासाठी स्वीकारला जाऊ नये. सरकारी पक्षाला योग्य संधी मिळाली असेल आणि न्यायाची गरज अन्यथा ठरविल्याशिवाय त्याचा लाभ घेतला नसेल तर हा आदेश दिला जाऊ नये.

25. रामभाऊ विरुद्ध महाराष्ट्र राज्य खटल्यात या न्यायालयाने पुन्हा ने अपिलीय न्यायालयाची कलम ३९१ सीआरपीसी अन्वये अधिकाराची नोंद घेतली होती. परिच्छेद १ व २ मध्ये खालील प्रमाणे म्हटले आहे: (एससीसी पृ. ७६१)

1. फौजदारी प्रक्रिया संहितेच्या कलम 391 नुसार अतिरिक्त पुरावे मिळविण्याच्या बाबतीत खूप व्यापक विवेक उपलब्ध आहे. वैधानिक तरतुदींवर (कलम ३९१) सरळ नजर टाकली तर लक्षात येईल.

२. मार्गदर्शनासाठी, बुद्धिमत्तेसाठी सावधगिरीचा शब्द आणला पाहिजे: हा अतिरिक्त पुरावा अशा प्रकारे प्राप्त होऊ शकत नाही आणि मिळू नये जेणेकरून आरोपीला कोणताही पूर्वग्रह वाटेल. पुन्हा खटला चालवणे किंवा आरोपींवरील खटल्याचे स्वरूप बदलणे हा प्रकार नाही. राजेश्वर प्रसाद मिश्रा वि. डब्ल्यू.बी. राज्य या प्रकरणात स्पष्ट शब्दात असे निरीक्षण नोंदवले आहे की जर फिर्यादी पक्षाला योग्य संधी मिळाली असेल आणि त्याने त्याचा लाभ घेतला नसेल तर हा आदेश सामान्यतः दिला जाऊ नये. मात्र, न्यायाची संकल्पना चव्हाट्यावर आली पाहिजे आणि अशा परिस्थितीत संहितेने दिलेल्या अधिकाराचा वापर करण्याचे तेच आदेश आहेत, त्याबाबत कोणताही संकोच बाळगता कामा नये, असे या न्यायालयाचे स्पष्ट मत आहे.

22 वरीलप्रमाणे माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने मांडलेली कायदेशीर भूमिका पुनर्सुनावणीचा मुद्दा किंवा अतिरिक्त पुरावे नोंदविण्याच्या मुद्द्याकडे लक्ष देताना लक्षात घेणे आवश्यक आहे. फेरसुनावणीची गरज आहे की अतिरिक्त पुराव्याची गरज आहे, हे प्रत्येक प्रकरणातील वस्तुस्थिती आणि परिस्थितीवर अवलंबून आहे, असे सर्वोच्च न्यायालयाने म्हटले आहे. सर्वोच्च न्यायालयाने म्हटले आहे की, हा पर्याय वापरताना न्यायालयाने न्यायाची संकल्पना लक्षात घेतली पाहिजे, जी प्रबळ असली पाहिजे आणि जर तीच संहितेने प्रदान केलेल्या अधिकाराचा वापर करण्याचा आदेश देत असेल तर त्यासंदर्भात कोणताही संकोच बाळगू नये. न्यायालयाला समाधान वाटले पाहिजे की

संबंधित प्रकरण न्यायाच्या अपयशाचे द्योतक आहे. न्यायदानात अपयश आल्याचा निष्कर्ष न्यायालयआल्यावर न्यायालयाला अधिकारांचा वापर करावा लागेल, असे मत व्यक्त केले जाते.

23 हाताशी असलेल्या आवाहनांकडे परत जाताना, माझ्या मते, सीडी जशीच्या तशी पुराव्यानिशी वाचली तर आरोपी/अपीलकर्त्यावर मोठा पूर्वग्रह निर्माण होईल. उलटतपासणी पाहिली तर सीडीला गंभीर आव्हान देण्यात आल्याचे दिसून येईल. खटला चालवताना समारंभाचे मास्टर असलेले विद्वान न्यायाधीश खटल्याच्या टप्प्यावर या समस्येकडे लक्ष देण्यात अपयशी ठरले आहेत. ते होते संबंधित पुराव्यांच्या आधारे सीडी पुराव्यानिशी स्वीकारताना योग्य ती काळजी घेणे हे विद्वान न्यायाधीशांचे कर्तव्य आहे. या प्रकरणात पुराव्याची योग्य नोंद झाली नाही. त्याचप्रमाणे सीएची तपासणी करण्यात सरकारी पक्ष अपयशी ठरला आहे. सीएची तपासणी न घेण्याचे कोणतेही ठोस कारण रेकॉर्डवर नाही.

24 वरील पार्श्वभूमीवर योग्य ठरेल. माननीय सर्वोच्च न्यायालयाच्या निर्णयाचा उपयुक्त संदर्भ राहुल विरुद्ध दिल्ली सरकार, गृह मंत्रालय आणि इतर संबंधित अपील (2023) 1 SCC 83 च्या खटल्यातील ज्यामध्ये माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने विद्वान न्यायाधीशांची तपासणी, साक्षीदारांची उलटतपासणी आणि सर्व कार्यवाहीचे सूक्ष्म

पर्यवेक्षण यांचे अधिकार आणि कर्तव्य अधोरेखित केले आहे. या संदर्भात या निर्णयाचा परिच्छेद ४४ नमूद करणे फायद्याचे ठरेल. त्यात असे लिहिले आहे:

44. साक्षीदाराची उलटतपासणी करताना न्यायालयाने हस्तक्षेप करणे अयोग्य आहे, हा युक्तिवाद मान्य न करता, राजस्थान राज्य विरुद्ध ऍनी [(१९९७) ६ एससीसी १६२] यात खालील निरीक्षण नोंदवले:

11. वरील टीकेचे आपण मूल्यमापन करू शकत नाही. पुरावा कायद्याच्या कलम १६५ नुसार संबंधित तथ्ये शोधण्यासाठी अन्विक्षा न्यायालयाला "कोणत्याही स्वरूपात, कोणत्याही वेळी, कोणत्याही साक्षीदाराचा किंवा पक्षकारांचा, संबंधित किंवा अप्रासंगिक वस्तुस्थितीबद्दल त्याला हवा तो प्रश्न विचारण्याचा" व्यापक आणि अनिर्बंध अधिकार देण्यात आला आहे. हे कलम "कोणतेही" या शब्दाने भव्यपणे तयार केले गेले होते जे केवळ अन्विक्षा न्यायालयाला सत्य शोधण्यासाठी आवश्यक वाटेल तेव्हा त्याचा वापर करण्याचे अनिर्बंध अधिकार प्रदान करण्याच्या कायदेशीर हेतूने प्रेरित असू शकते. असा कोणताही प्रश्न निरर्थक असला, तरी तो न्यायालयाच्या अधिकारांच्या चौकटीपलीकडे जाणार नाही. कलम १६५ मधील "समर्पक किंवा अप्रासंगिक" या शब्दांवरून हे स्पष्ट होते. अशा कोणत्याही प्रश्नावर आक्षेप घेण्याचा अधिकार कोणत्याही पक्षाला नाही.

12. बऱ्याच परिस्थितींमध्ये संयम चांगला असू शकतो, परंतु खटल्याच्या वेळी न्यायाधीश गप्प राहणे ही आदर्श परिस्थिती नाही. मूक न्यायाधीश हे लोकांच्या मनात व्यंगचित्र केलेले मॉडेल असू शकते. पण खटल्याच्या वेळी तो सक्रीय किंवा गतिमान होण्यात काहीच गैर नाही जेणेकरून फौजदारी न्याय हा शेवट होऊ शकेल. फौजदारी खटला हा दोन प्रतिस्पर्धी संघांमधील लढत किंवा लढाई ठरू नये आणि शर्यतीत कोण जिंकले हे ठरविण्यासाठी न्यायाधीश केवळ प्रेक्षक किंवा पंचाची भूमिका पार पाडतात. न्यायाधीशांनी खटल्यात सक्रीय सहभाग घेणे, योग्य निष्कर्षापर्यंत पोहोचण्यासाठी आवश्यक वाटणाऱ्या योग्य संदर्भात साक्षीदारांकडून आवश्यक साहित्य मिळविणे अपेक्षित आहे. सरतपासणी किंवा उलटतपासणी दरम्यान किंवा फेरतपासणीदरम्यान साक्षीदारांना प्रश्न विचारण्याच्या त्याच्या सामर्थ्याला अडथळा आणणारे काहीही नाही. याचा परिणाम असा आहे की एखाद्या साक्षीदाराने त्रुटी केली आहे किंवा चूक केली आहे असे एखाद्या न्यायाधीशाला वाटत असेल तर ते तसे आहे की नाही हे तपासणे न्यायाधीशांचे कर्तव्य आहे, कारण चूक करणे मानवी आहे आणि उलटतपासणीदरम्यान अस्वस्थतेच्या तणावाखाली चूक होण्याची शक्यता वाढू शकते. पुरावे गोळा करण्याच्या प्रक्रियेदरम्यान साक्षीदारांनी दिलेल्या चुकीच्या उत्तरांवर फौजदारी न्यायाची स्थापना होऊ नये. खटल्याच्या न्यायाधीशांनी सक्रीय आणि सतर्क राहणे उपयुक्त आहे जेणेकरून त्रुटी कमी होऊ शकतील.

13. या संदर्भात रामचंद्र वि. हरियाणा राज्य (१९८१) ३ एससीसी १९१ मध्ये चिन्नप्पा रेड्डी, जे. यांची निरीक्षणे उद्धृत करणे योग्य ठरेल.

२. खटल्याची विरोधी पद्धत जशी आहे, तशीच खटल्याचे अध्यक्षपद भूषविणाऱ्या न्यायाधीशाने रेफरी किंवा पंचाची भूमिका स्वीकारणे आणि खटल्याच्या प्रक्रियेत प्रवेश करणाऱ्या लढाऊ आणि स्पर्धात्मक घटकांकडून येणाऱ्या अपरिहार्य विकृतींसह खटला अभियोजन पक्ष आणि बचाव पक्ष यांच्यातील स्पर्धेत विकसित होऊ देणे ही दुर्दैवी प्रवृत्ती आहे. फौजदारी न्यायालय हे न्यायदानाचे प्रभावी साधन व्हायचे असेल, तर पीठासीन न्यायाधीश हे प्रेक्षक आणि निव्वळ रेकॉर्डिंग मशीन बनून राहिले पाहिजे. सत्य जाणून घेण्यासाठी साक्षीदारांना प्रश्न विचारून बुद्धिमत्ता, सक्रिय स्वारस्य दाखवून त्याने खटल्यात भाग घेतला पाहिजे. (मूळात भर)"

25 माननीय सर्वोच्च न्यायालय आणि हे न्यायालय असंख्य प्रसंगांना असेच निरीक्षण करण्यास भाग पाडले गेले आहे. सर्वोच्च न्यायालय आणि या न्यायालयाने व्यक्त केलेली चिंता संबंधितांपर्यंत पोहोचलेली नाही, असे दिसते. भारतीय पुरावा कायदा १८७२ च्या कलम १६५ अन्वये पीठासीन अधिकाऱ्याने अधिकारांचा वापर न केल्याचे उदाहरण म्हणजे हे प्रकरण होय. अशा प्रकारे खटल्याची कार्यवाही पार पाडल्यास अन्याय होऊ शकतो. पीठासीन अधिकाऱ्याच्या अधिकारांचा वापर केल्यास खटल्याची गुणवत्ता

आणि अंतिम निर्णय वाढू शकतो, विशेषतः जेव्हा न्यायालय एनडीपीएस कायद्यासारख्या विशेष कायद्यांतर्गत खटला चालवत असेल.

26 विशेष म्हणजे या प्रकरणात सीडीतील मजकूर सिद्ध करण्याच्या उद्देशाने सर्व साक्षीदारांना परत बोलावणे आवश्यक आहे. हे साक्षीदार छापा टाकणाऱ्या पक्षाचे सदस्य होते. प्रत्येक साक्षीदाराला सीडी / व्हिडिओ रेकॉर्डिंगच्या सामग्रीचे वर्णन / भाषांतर करणे आवश्यक असेल. त्याचप्रमाणे सरकारी पक्षाला सीएची तपासणी करणे आवश्यक आहे. त्यामुळे या प्रकरणात अतिरिक्त पुरावे नोंदवण्याचा पर्याय योग्य ठरणार नाही. अतिरिक्त पुरावे नोंदवल्यानंतरही आरोपींचे ३१३ जबाब नोंदविण्यासंदर्भातील पुढील प्रक्रिया पार पाडावी लागणार आहे. या प्रकरणात, माझ्या मते, अपीलकर्ते तसेच फिर्यादी यांच्या हितासाठी पुनर्सुनावणी हा सर्वोत्तम पर्याय असेल. वस्तुस्थिती आणि परिस्थिती पाहता या प्रकरणात मी पुन्हा खटला चालवण्याचा निर्णय घेत आहे.

27 दोन आरोपींची निर्दोष मुक्तता करण्यात आली आहे. आरोपी क्रमांक ४ हा गाडीचा मालक होता, ज्याचा वापर आंध्र प्रदेशातून बोरवा येथे गांजा वाहतुकीसाठी केला जात होता. शत्रुघ्न यांच्या घरातून 107.90 किलो वजनाचा गांजा जप्त करण्यात आला होता. जप्ती होताना शत्रुघ्नची पत्नी घरात सापडली. हा १०७.९० किलो गांजा जप्त करणे, नमुने घेणे आणि जप्त करण्याचे व्हिडिओ रेकॉर्डिंग पोलिसांनी केले आहे.

नमुन्यांच्या विश्लेषणाचा सीए अहवालही रेकॉर्डचा भाग होता. आरोपी क्रमांक ३ ची निर्दोष मुक्तता करण्याच्या निर्णयाविरोधात महाराष्ट्र सरकारच्या विधी व न्याय विभागाकडे अपील करण्याची शिफारस या प्रकरणाच्या प्रभारी अभियोजकांनी केलेली नाही, अशी माहिती मला विद्वान एपीपीने दिली आहे. या आरोपीच्या बाबतीत कोणतेही निरीक्षण करणे योग्य ठरणार नाही. मात्र, त्यांच्या निर्दोष मुक्तता विरोधात अपिलाचीही शिफारस करण्यात सरकारी वकिलांचे अपयश अनाकलनीय आहे.

28 त्यानुसार, फौजदारी अपील अंशतः मंजूर करण्यात आली आहेत.

29 शिक्षेचा निर्णय आणि आदेश आणि विशेष सत्र खटला क्रमांक ३४ मध्ये विद्वान अतिरिक्त सत्र न्यायाधीश, अकोट, जिल्हा अकोला यांनी दिनांक २९.०४.२०२३ रोजी दिलेली अपीलकर्ते/आरोपी क्रमांक १ व २ ची शिक्षा रद्द करून रद्द बातल केली जाते.

30 हे प्रकरण विद्वान अतिरिक्त सत्र न्यायाधीश, अकोट, अकोला यांच्याकडे फेरसुनावणीसाठी परत पाठवले जाते.

31 विद्वान न्यायाधीशांना फेरसुनावणी घेण्याचे निर्देश दिले जातात. विद्वान न्यायाधीश पुराव्यांची काटेकोर नोंद सुनिश्चित करतील. विद्वान न्यायाधीश या खटल्याची नोंद प्राप्त झाल्याच्या तारखेपासून तीन महिन्यांच्या आत प्रकरण निकाली काढतील.

32 याचिकाकर्त्यांना न्यायालयीन कोठडी सुनावण्यात आली आहे.

33 खटल्याची कागदपत्रे फेरसुनावणीसाठी प्राप्त झाल्यानंतर विद्वान न्यायाधीशांनी अपीलकर्त्यांच्या कोठडीचे नियमन करेल.

34 आरोपी/ अपीलकर्त्यांना सल्ला दिल्यास जामिनासाठी विद्वान न्यायाधीशांकडे अर्ज करण्याचे स्वातंत्र्य दिले जाते. जेव्हा ते केले जाईल तेव्हा विद्वान न्यायाधीश कायदानुसार निर्णय घेतील.

35 फौजदारी अपिलांचा निपटारा केला जातो, म्हणून प्रलंबित अर्ज असल्यास त्याचाही निपटारा केला जातो.

36 या निकालाची प्रत रजिस्ट्रार जनरल, मुंबई उच्च न्यायालय आणि रजिस्ट्रार (तपासणी-१), मुंबई उच्च न्यायालय यांना पाठविण्यात यावी. रजिस्ट्रार जनरल आणि रजिस्ट्रार (इन्स्पेक्शन-१) यांनी न्यायालयाची तपासणी करताना कार्यवाहीत वरील तसेच तत्सम त्रुटींचा विचार करून संबंधित अधिकाऱ्याच्या निदर्शनास आणून द्यावे, जेणेकरून भविष्यात अशा चुका होऊ नयेत. रजिस्ट्रार जनरल हा निर्णय महाराष्ट्र राज्यातील सर्व प्रधान जिल्हा न्यायाधीशांना आवश्यक ती सर्व पावले उचलण्यासाठी पाठवतील.

(जी. ए. सानप, जे.)

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/ तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.

X-X-X-X